

The stylistic devices of storytelling and retelling are the most frequent in the text, with retelling performing the function of introducing the reader in the historical context on the basis of which the conceptual inferences are made. The illusion of time offset, when the historical characters act as the reader's contemporaries, is the most important feature of these stories, it makes their deeds and actions quite comprehensible.

The idea that historical figures do not differ from modern man, and therefore act as a reader would have acted in similar circumstances, takes shape in Lev Gumilyov's text. To implement this strategy Lev Gumilyov uses the techniques of simplifying the historical facts, profanity, and a direct appeal to the reader's psychology.

In all probability, the author has resorted to this method to show that it was not the new idea that served as the driving force of any historical events (any idea would go); it was the readiness of the ethnic group for a particular action – the core of the concept of ethnogenesis.

The author appeals to the psychology of modern man within the explanation of historical motifs.

Originality. *In this study we pioneer the idea that the narrative character of his discourse is implemented through narrative, storytelling, and retelling, simplification in presenting cultural and historical situations, making the historical facts more casual, reducing the pathos, appealing to the psychology of modern man in the explanation of historical motifs, humor, and irony.*

Conclusion. *The narrative style of the text under analysis is a specific feature of the linguistic identity of L. Gumilyov, due to which his literary piece stands out against the background of the historical discourse of the epoch. This style is conditioned by the aim of the discourse – to win the readers over and attract them to the author's position, by the author's principle of the availability of the scientific text to the reader, and by the freedom of his linguistic identity: having a set of the language forms, he chooses from this palette the means that contribute to the communicative success, and does not aspire to the purity of the style. The narrative style of Gumilyov's discourse is implemented through narrative, storytelling, and retelling, simplification in presenting cultural and historical situations, making the historical facts more casual, reducing the pathos, appealing to the psychology of modern man in the explanation of historical motifs, humor, and irony.*

The prospects for further research are seen in the experimental psycholinguistic study of the perception of stylistic devices through the prism of narrative manner of Lev Gumilyov's historical texts.

Keywords: *scientific style, narrative style, linguistic identity, addressee-oriented discourse.*

Надійшла до редакції 29.01.2016

Прийнято до друку 14.03.2016

УДК 811.161/2=81'23

КОРНОВЕНКО Лариса Віталіївна,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
російської мови, зарубіжної літератури та
методики навчання Черкаського
національного університету імені Богдана
Хмельницького
e-mail: l-kornovenko@rambler.ru

ТОЛЕРАНТНІСТЬ / ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ У СУСПІЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ ЧЕРКАЩАН (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ 2013–2014 РР.)

Стаття репрезентує дослідження суспільної мовної свідомості крізь призму асоціацій з урахуванням функційно-семантичної, соціальної та етнокультурологічної сфер.

З'ясовано, що до сьогодні питання опису механізмів асоціювання хоча й приваблюють лінгвістів, але докладно не розроблені. Узагальнено погляди на історію та сучасний стан вивчення проблеми в русистичі та українистичі.

У статті представлено вихідні положення, процедура й етапи дослідження, презентовано та проаналізовано результати асоціативного експерименту (2013–2014 рр.), які експлікують психологічне сприйняття значення концептосфери ТЕРПИМІСТЬ носіями певної культури. Уперше репрезентовано асоціативні поля слів-стимулів «толерантність», «інтолерантність»,

які отримали найнижчий показник реакцій. Зіставлено словникове тлумачення слів «толерантність», «інтолерантність» та структуру асоціативного поля кожного з них.

Ключові слова: психолінгвістика; психолінгвістичний аналіз; мовна особистість; мовна свідомість; асоціативний експеримент; слово-стимул; слово-реакція; асоціати; асоціативне поле; толерантність; інтолерантність.

Постановка проблеми, її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Трансформація українського соціуму в напрямку відкритого демократичного суспільства робить нагальним вивчення мовної особистості, її картини світу, світобачення, стосунків людини та суспільства. Необхідність такого дослідження зумовлена важливими науковими й практичними завданнями. З одного боку, окреме життя звичайного мовця можна вважати важливим складником духовного розвитку українського суспільства, а з іншого, – у його мові безпосередньо відображені особливості суспільної свідомості, ідеологічні розбіжності, конфесійні, міжетнічні проблеми, тенденції до оновлення політичного життя. У цьому контексті особливої гостроти набула проблема толерантності. У Декларації принципів толерантності (затверджена резолюцією 5.61 на Генеральній конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1995 р.) знаходимо таке визначення: «Терпимість означає повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу... Це означає, що кожен вільний дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими. Це означає визнання того, що люди за своєю природою різняться за зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і цінностями і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї особи не можуть бути нав'язані іншим» [1]. Для української мови поняття «толерантність» відносно нове, але, як ніколи раніше, важливе в сучасних умовах соціально-політичної напруженості (війна, конфлікти). У культурно-правовому вимірі, зазначає І. В. Галицький, толерантність «для європейця означає бути собою, для американця бути толерантним означає не відрізнитись, бути як усі. Тоді як для української культури характерні такі мотиви толерантності: резигнація, історично детерміноване почуття страху перед винищенням, психологічна маргінальність, потреба в безпеці й захисті» [2, с. 447].

Вивчення того, що уособлюють для звичайних мовців номінації на позначення значущих суспільних понять є особливо актуальним в період соціально-політичних потрясінь, реформування сучасного українського суспільства, успішність еволюції якого зумовлена людським чинником.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Терміни «мовна особистість», «мовна свідомість» в останні роки запотребовані в різних міждисциплінарних науках: когнітології, психо-, етно- та прагмалінгвістиці, культурології тощо. Активне дослідження мовної особистості крізь призму структури свідомості й особистісного сенсу, започатковане працями вчених Московської психологічної школи (Ю. М. Караулова, Є. Ф. Тарасова, Ю. О. Сорокіна, Н. В. Уфімцевої, Т. Н. Ушакової, В. Ф. Петренко) [3; 4; 5], залишається актуальним. Зокрема, мовна особистість, у розумінні В. А. Маслової, формується у своєрідній системі координат під впливом притаманних тому чи тому народові цінностей, зразків соціальної поведінки, особливостей сприйняття світу [9, с. 112]. Відомо, що мовну особистість можна схарактеризувати за п'ятьма чинниками: мовні здібності, комунікативна потреба, комунікативна компетентність, мовна свідомість, мовна поведінка [9, с. 24]. У сучасній україністиці (О. І. Горошко, Л. П. Нагорна, Л. Т. Масенко, В. П. Мусієнко, О. О. Селіванова, Н. П. Шумарова, Г. М. Яворська) є також певний досвід дослідження мовної свідомості жителів окремої країни, міста чи регіону.

Актуальність дослідження. До сьогодні питання опису механізмів асоціювання хоч і приваблюють лінгвістів не лише заради залучення нових об'єктів дослідження, а й для теоретичного осмислення семантичної організації мовної картини світу, проте докладно не розроблені, особливо з огляду на матеріал вивчення. Тому дослідження мовної

особистості крізь призму її асоціацій з урахуванням функційно-семантичної, соціальної та етнокультурологічної сфер є **актуальним**. У пропонованій статті спробуємо продемонструвати специфіку відображення *толерантності*, *інтолерантності* в мовній свідомості через вербалізацію асоціацій реципієнтів.

Мета нашого дослідження полягає у з'ясуванні того, якими мовними засобами позначають мешканці Черкащини соціально значущі поняття «толерантність», «інтолерантність». **Матеріалом** дослідження послуговували результати асоціативного експерименту (2013–2014рр.), які дають змогу отримати уявлення про реальне психологічне сприйняття значення досліджуваних понять носіями певної культури.

Виклад основного матеріалу. Вибірка репрезентує доросле населення Черкащини за такими соціально-демографічними характеристиками: вік населення від 20 до 55 рр., освіта: вища / незакінчена вища, серед опитуваних 90 представників жіночої та 70 чоловічої статі. У дослідженні взяли участь 160 респондентів, серед них: 40 – викладачі Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (далі ЧНУ), 30 – студенти Навчально-наукового інституту іноземних мов ЧНУ, 35 – студенти Навчально-наукового інституту економіки і права ЧНУ, 55 – викладачі та студенти Черкаського художньо-технічного коледжу (вибір освічених інформантів зумовлений критерієм високої свідомості та громадянської позиції).

Для вивчення суспільної свідомості черкасців був складений список слів-стимулів, до нього увійшли як конкретні поняття, так й абстрактні: *влада, вибори, виборець, чиновник, депутат, громадянин, службовець, народ, держава, мер, губернатор...* У попередньому дослідженні ми з'ясували, якими мовними засобами позначають черкаські поняття *влада, вибори, виборець* [7]. У цій розвідці представлені результати експерименту із залученням слів-стимулів, що отримали найнижчий показник реакцій: *толерантність / інтолерантність*.

Процедура та етапи проведення експерименту.

А. На першому етапі респондентам запропоновано записати будь-яке слово-реакцію, яке викликає прочитане слово. Жодних мовних (українською мовою чи російською), часових обмежень у висловленні реакції немає. Саме цей матеріал було використано для опису вербальних асоціацій та побудови асоціативного поля.

Б. Для всіх реакцій (слів-асоціатів) підраховано загальну кількість реакцій та частотність уживання того чи того слова, словосполучення тощо. Частотні реакції ми зараховуємо до ядерної зони асоціативного поля, менш уживані – до навіколоядерної зони, периферію становлять одиничні реакції.

В. Інтерпретація асоціатів за допомогою лінгвістичних та інструментальних методик [8; 9; 10].

Г. Соціо- та психолінгвістична інтерпретація досліджуваного матеріалу й побудова структури асоціативного поля.

Можливості асоціативного експерименту достатньо описані в психології, соціології та лінгвістиці [4; 5; 8; 9; 11; 12; 13]. Не вдаючись до деталізованого опису асоціативного експерименту, зазначимо, що традиційний підхід у дослідженні вербальних асоціацій реалізовано в працях Е. В. Устьянцевої, В. Ф. Петренко, Н. В. Уфимцевої, в українському мовознавстві – Т. М. Сукаленко, Т. В. Слива, О. Я. Сурмач, Д. І. Терехова, О. Денисевич тощо [12; 13; 14; 15; 16]. Водночас інтерпретація результатів є найбільш складним процесом для всіх психолінгвістичних експериментів. У своїй роботі ми спираємося на апробовані методики й методології психолінгвістичних досліджень, зокрема асоціативного експерименту (А. А. Залевська, Т. Н. Ушакова, О. І. Горошко, В. Ф. Петренко, Д. І. Терехова тощо) [4; 5; 11; 13; 15].

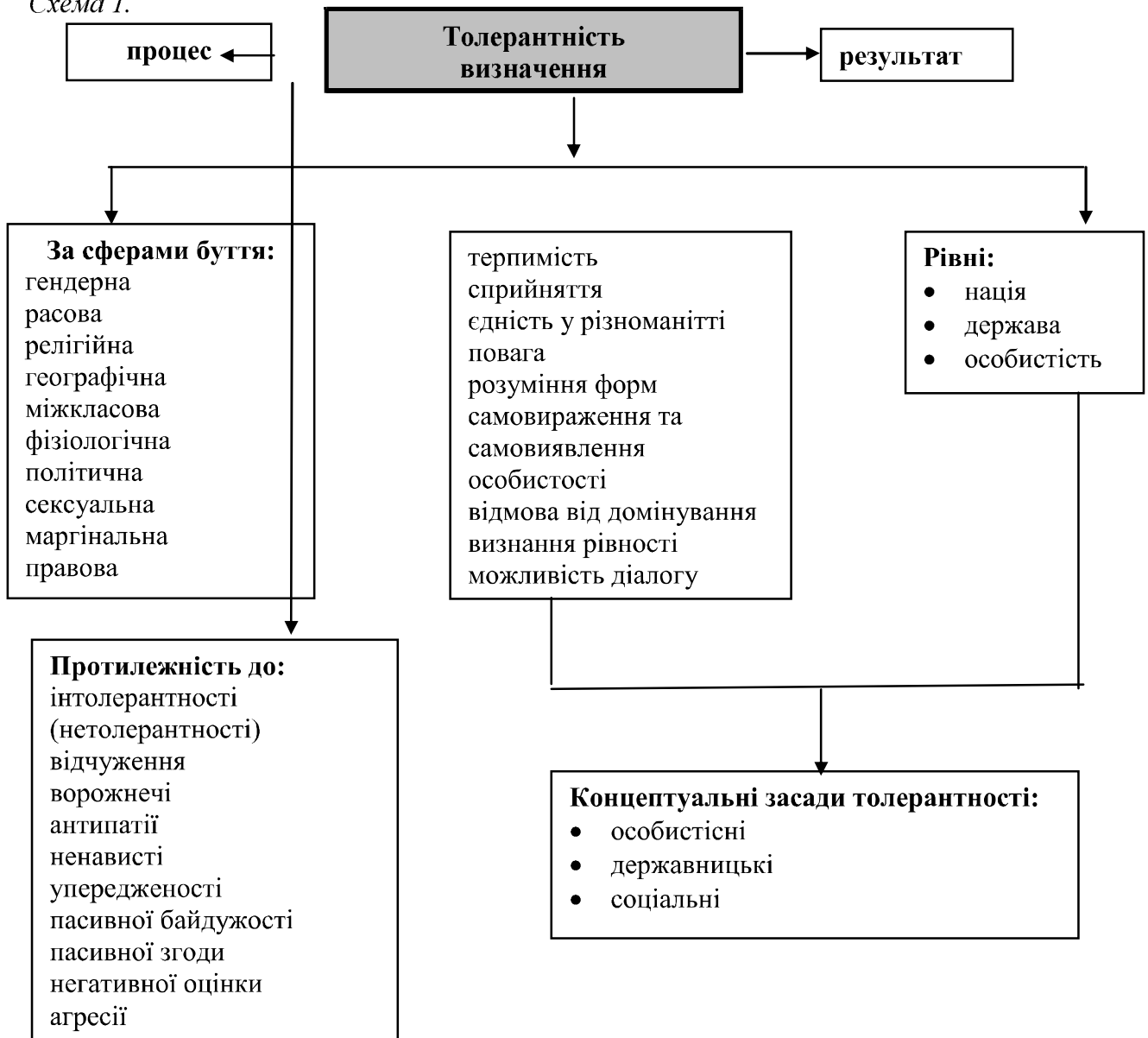
Оброблення й інтерпретація результатів експерименту.

У сучасних політологічних та філософських словниках, науковій літературі термін «толерантність» потрактовано досить широко. Наприклад, у філософському енциклопедичному словнику знаходимо таке визначення толерантності: «Толерантність – від лат. *tolerantia* – терпимість, термін, яким позначають доброзичливе або принаймні

стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних) [15, с. 642]. Поява терміна «толерантність» не випадкова саме для сучасного світового співтовариства, коли люди (зокрема державні й політичні діячі) щодалі більше розуміють необхідність установа цивілізованих, дружніх відносин між різними народами та країнами [2]. Найбільш загальне визначення, що відображає всі аспекти розуміння толерантності як ключового принципу світового співтовариства, якому сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань знаходимо в Декларації принципів толерантності» [1, ст. 1].

Аналіз літератури [1; 2; 17; 18; 19] уможливив представлення концептуальної схеми «Толерантність».

Схема 1.

Слово-стимул *толерантність*. Усього отримано **197** реакцій на слово-стимул *толерантність*. Відмова – 14. Узгоджених 84, поодиноких – 58, що засвідчує порівняно високу єдність (42%) свідомості реципієнтів у сприйнятті образу *толерантність*.

Асоціативне поле ТОЛЕРАНТНІСТЬ: **21** терпимість (терпимість, терпіння, терпимість до інших), **19** повага (повага до чужої думки, взаємоповага, відчуття поваги); **16** ввічливість (ввічливе ставлення до народу, вихованість (вихована людина, воститанність); **8** доброзичливість (добро, 3 доброта), щирість / искренність (8), якість (8); **5** не знаю (2+не знаю, що це), розуміння (5), безпорядність (5), потрібна (5), правда

(5), це якість людини, яка погоджується з думкою інших, не поділяючи її (4); рідкість (3); слабкість (3), етикет (3), немає (3), культура нормального народу (культурный) (3), подхалимство (2); (1) бажана, без виборів, біговий скакун, благоразумие, відкритість, вимкнена, відповідне ставлення, відсутня, властивість соціального працівника, галстук, діти, дружба, етика, етикет, єдність, інтелігентність, інтолерантність усмішкам, ключова позитивна характеристика в спілкуванні, людина, людяність, моральність, об'єктивність, покращення, Порошенко, присутня, професіоналізм, пунктуальність, риса особистості, рівність у всьому, розсудливість, спосіб життя, спроможність, солідарність, сонце, стійкість, стриманість, сугестивність характеру, толерантність державного службовця, «урівноважене відношення», фіни, характер, хвороба, чеснота; щирість, здатність, інтелігентність, інтолерантність усмішкам, майбутнє.

Ядро поля (56) охоплює найбільш частотні реакції: **21** терпимість (терпимость, терпіння, терпимість до інших), **19** повага (повага до чужої думки, взаємоповага, відчуття поваги); **16** ввічливість (ввічливе ставлення до народу, вихованість (вихована людина, воститанность). До **навколоядерної** зони (28) увійшли: **12** якість (це якість людини, яка погоджується з думкою інших, не розділяючи її; **8** доброзичливість (добро, доброта), щирість / искренность (8), До **периферії** (44) належать: **5** не знаю (2+не знаю, що це), розуміння (5), безпорядність (5), потрібна (5), правда (5), рідкість (4); слабкість (3), етикет (3), немає (3), культура нормального народу (культурный) (3), подхалимство (3).

Стереотипне бачення толерантності: це **терпимість** (терпимость, терпіння, терпимість до інших), яке передбачає **повагу** (повага до чужої думки, взаємоповага, відчуття поваги) та ґрунтується на **ввічливості** (ввічливе ставлення до народу, вихованість (вихована людина, воститанность).

Стереотипне бачення толерантності збігається з обґрунтуванням першої статті Декларації принципів толерантності. Це означає, що кожен вільний дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими. «Толерантність означає визнання того, що люди за своєю природою різняться за зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і цінностями і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї особи не можуть бути нав'язані іншим» [1; Ст.1].

Узгоджені асоціації відображають особистісні ціннісні орієнтації реципієнтів, а також пов'язані з їхнім вихованням і культурним рівнем: **якість** (це якість людини, яка погоджується з думкою інших, не розділяючи її), **доброзичливість** (добро, доброта), **щирість / искренность**.

Категорійна структура асоціативного поля ТОЛЕРАНТНІСТЬ може бути описана через ієрархію таких класифікаторів: **Носій ознаки**: галстук, Порошенко, людина, державний службовець, соціальний працівник. **Загальна оцінка ЩО ЦЕ+**: якість (це якість людини, яка погоджується з думкою інших, не розділяючи її), правда, етикет, етика, культура нормального народу, властивість соціального працівника, благоразумие, відкритість, відповідне ставлення, дружба, інтелігентність, інтолерантність усмішкам, людяність, моральність професіоналізм, пунктуальність, солідарність, ключова позитивна характеристика в спілкуванні, єдність, об'єктивність, покращення, риса особистості, рівність у всьому, розсудливість, спосіб життя, спроможність, стійкість, стриманість, сугестивність характеру, лояльність, любов, людяність, моральність, «урівноважене відношення», характер, позитивний фактор, чеснота, щирість. **Загальна оцінка ЩО ЦЕ-**: слабкість, подхалимство, хвороба, безпорядність. **Ознака+**: потрібна, бажана. **НАЯВНІСТЬ / ВІДСУТНІСТЬ**: рідкість, немає, відсутня, вимкнена, присутня.

У ході дослідження встановлено, що поняття «толерантність» у мовній свідомості українців найчастіше асоціюється з позитивними емоціями. На периферії зафіксовано «толерантність як байдужість»: не знаю (не знаю, що це). Ці асоціації характерні для групи студентів Черкаського художньо-технічного коледжу, що зумовлене, вірогідно, недостатньою соціальною зрілістю реципієнтів. Спорадичні метафорично-описові асоціації (діти, сонце, біговий скакун, фіни) виявлено в реципієнтів-студентів Навчально-

наукового інституту іноземних мов ЧНУ, що можна пояснити розвиненим художньо-асоціативним мисленням філологів.

Слово-стимул: **інтолерантність**. Усього отримано 175 реакцій на слово-стимул *інтолерантність*. Відмова – 17. Узгоджених – 84, одиничних – 54, що засвідчує подібне сприйняття свідомістю реципієнтів образу *інтолерантність*.

Інтолерантність та толерантність – це поняття-антиподи, які формуються на основі оцінки. Із цього випливає ланцюжок: зв'язок → оцінка → відносини → поведінка (намір, ставлення), толерантне або інтолерантне. Зазвичай інтолерантність кваліфікують як категоричне несприйняття людей з іншими поглядами, віруваннями, політичною позицією [18].

Асоціативне поле ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ: 27 нетерпимість до інших (8), у варіантах: + нетерпимість (14), + нетерпіння (2), нетерпимість (3); агресія (18), хамство (10) у варіантах: хам (6) + хамло (2); не знаю, що це... (17); протилежне толерантності (6) + протилежність, невихованість (3) + невоспитанный (3); всюди (4), зло (4), ненависть (4), неповага (4), неввічливість (4), сепаратист / и (3); аморальність (2), байдужість або до всього байдужість (2), бруд (2), непомірованість (2), сварка (2), не добро+ не доброта (2), Янукович (2), грубіян / грубость (2), (1) байдужість, безвідповідальність, безладдя, бик, бідність, брудна калюжа; в силі, велика толерантність, Верховна Рада, відчуття бридкості, властива політикам і багатьом непересічним громадянам, гроші, дратування, дурість, жорстокість, заперечення, зміни, зневага, зухвалість, керівник, кошмар, культура, лицемірство, нахаба, невиносливість, недовіра, недолік; непотрібна, неправда, несдержанность, несолідарність, нечесність, никаких, ошибка, поведение, Порошенко, погане ставлення, погано, постійно, правоохоронні органи, Росія, свавілля, сварка, свобода, снобізм, стосунки, судова система, толерантність, увімкнена, Україна, хук, чиновники, якість, якою володіє ключова верхівка влади, 5 телеканал.

Ядро поля містить найбільш частотні реакції: *нетерпимість (до інших) (27), агресія (18), хамство (10) / хам (6) + хамло (2)*. До **навколоядерної** зони увійшли: *не знаю, що це... (17), протилежне толерантності (6) + протилежність, невихованість (3) + невоспитанный (3)*.

До **периферії** належать: *всюди (4), зло (4), ненависть (4), неповага (4), неввічливість (4), сепаратист / и (3), аморальність (2), байдужість або до всього байдужість (2), бруд (2), непомірованість (2), сварка (2), не добро + не доброта (2), Янукович (2), грубіян / грубость (2)*.

Зіставлення словникового тлумачення та асоціативного поля зі значенням *інтолерантність* дає змогу визначити, що з трьох реакцій, які входять до ядра, дві відображають основне значення, а одна – належить до інтерпретаційного поля. Периферійні реакції також не охоплюють усі словникові значення. Критичне ставлення до вияву інтолерантності засвідчують поодинокі негативні реакції. Звідси випливає, що ядерні асоціації репрезентують стереотипне уявлення більшості про інтолерантність як про *нетерпимість до інших, агресію, хамство*.

Реакції-асоціації навколоядерної зони демонструють недостатній рівень знань абстрактної лексики студентами. Імовірно, це можна пояснити невисокою комунікативною затребуваністю вказаного пласта лексики. Висловимо припущення, що названі поняття (толерантність / інтолерантність) узагалі не перебувають в активному вжитку респондентів. Водночас окремі студенти не розрізняють значення деяких понять, пор.: *етикет / етика, велика толерантність*, що демонструє невисокий рівень освіченості. Спорадично виникають реакції: а) продиктовані стійким бажанням реципієнтів наповнити зміст слова-стимулу власним світоглядним баченням і досвідом (*брудна калюжа, хук, зло, зневага, зухвалість свавілля, сварка, свобода, снобізм, сепаратист / и; 5 телеканал, аморальність*); б) зумовлені впливом персоналій та країн (*Янукович, Порошенко, Росія, Україна*); в) тематичні (*ненависть, неповага, неввічливість*) тощо.

Зрозуміло, що одиничні реакції мають високий ступінь емоційності та оцінності й не піддаються однозначному інтерпретуванню. Було встановлено, що поняття «інтолерантність» у мовній свідомості українців асоціюється переважно з негативними емоціями.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, у ході дослідження з'ясовано, якими мовними засобами мешканці Черкащини розбудовують соціально значущі поняття *толерантність / інтолерантність*, що отримали найнижчий асоціативний показник. Не всі тлумачення понять *толерантність / інтолерантність*, зафіксовані в сучасних словниках та спеціальній науковій літературі, знаходять відображення в мовній свідомості реципієнтів. Доведено, що *толерантність* у мовній свідомості українців асоціюється переважно з позитивними емоціями. Стереотипний образ *інтолерантності* демонструє узгоджені й одиничні асоціації з високим ступенем негативної емоційності та оцінки. Установлено наявність певного зв'язку між показниками психолінгвістичного рівня та професійною орієнтацією реципієнтів. У перспективі для подальшого вивчення механізмів асоціювання автор планує залучити «Словник асоціативних означень іменників в українській мові» та експериментальні комп'ютерні методики.

Список використаної літератури

1. Декларація принципів толерантності (прийнята 16 листопада 1995 р.). Документ 995_503, поточна редакція. Прийняття від 16.11.1995. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/go/995_503
2. Галицький І. В. Толерантність у культурно-правовому вимірі / І. В. Галицький // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – С. 446–453. – Режим доступу : <http://apdp.in.ua/v60/64.pdf>
3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 256 с.
4. Ушакова Т. Н. Языковое сознание и принципы его исследования / Т. Н. Ушакова // Языковое сознание : теоретические и прикладные аспекты : сб. статей / под ред. Н. Ф. Уфимцевой. – М. – Барнаул, 2004. – С. 6–17.
5. Петренко В. Психосемантический анализ политического менталитета общества / В. Петренко, О. Митина // Вестник СПбГУ. – Сер. 16. – 2015. – № 3. – С. 27–40.
6. Маслова В. А. Личность в культуре / В. А. Маслова. – Витебск : Изд-во УС «ВГУ им. И. М. Машерова», 2004. – 214 с.
7. Корновенко Л. В. Образи влади, виборів, виборця у мовній свідомості черкашан (за результатами асоціативного експерименту 2013–2014 рр.) / Л. В. Корновенко // Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки. – № 27 (360). – 2015. – С. 59–69.
8. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання / О. О. Селіванова. – Черкаси : Видавець Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
9. Языковое сознание жителей Воронежа / И. А. Стернин [и др.] / под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : Истоки, 2010. – 250 с. // Режим доступу : sterninia.ru/files/.../Jazykovoe_soznanie_voronezhcev_2010.pdf
10. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковой круг : личность, концепты, дискурс. – Волгоград : Перемена, 2002. – С. 166–205.
11. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента : [монография] / Елена Игоревна Горошко. – М. – Харьков, 2001. – 320 с.
12. Дридзе Т. М. Ассоциативный эксперимент в конкретном социологическом исследовании / Т. М. Дридзе // Семантическая структура слова / АН СССР. Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1971. – С. 169–178. – Режим доступу : www.unlv.edu/centers/cdclv/archives/pub/dridze.html
13. Шмелев А. Г. Введение в экспериментальную психосемантику : теоретико-методологические основания и диагностические возможности / А. Г. Шмелев. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 158 с.
14. Устьянцева Е. В. Лексикография и психолінгвістическое значение слова «хлеб» / Е. В. Устьянцева // Вопросы психолінгвістики. Институт языкознания РАН. – 2015. – С. 240–246. – Режим доступу : http://iling-ran.ru/main/news/160120_vpl?utm_source=Facebook&utm_medium=Social&utm_content=vpl&utm_campaign=publications
15. Терехова Д. І. Типологія вербальних асоціацій у вільному асоціативному експерименті / Діана Терехова // Наукові записки. – Вип. 26. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. – С. 230–240.

16. Сурмач О. Я. Асоціативний експеримент та вербальні асоції у психолінгвістичних дослідженнях / О. Я. Сурмач // Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Сер. : Філологічна. – 2012. – Вип. 29. – с. 22–24. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2012_29_10
17. Словник української мови : В 11-ти тт. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
18. Філософський енциклопедичний словник НАНУ / Ін-тут філософ. ім. Г. С. Сковороди ; ред. кол. : В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
19. Бакальчук В. О. Тенденції етнокультурної толерантності в українському суспільстві / В. О. Бакальчук // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4 (5). – С. 69–75.

References

1. Principles on Tolerance Declaration (16.11.1995). Current red. El source : http://zakon.rada.gov.ua/go/995_503 (in Ukr.)
2. Galyclii I. V. (2011). Cultural and Law survey toleration. State and law actual problems (Aktualni problem derjavy i prava) – 446–453 (in Ukr.)
3. Karaulov Y. N. (1987). Russian language and linguistic identity. – Moscow : *Nauka (Science)* (in Russ.)
4. Ushakova T. N. Language consciousness and principles of its research: sat. of articles (2004). In N. F. Ufimtseva (Ed.). – Moscow – Barnaul, 6–17 (in Russ.)
5. Petrenko V., Mitina O. (2015) Psychosemantic analysis of the political mentality of the society. *Vestnik SPGU (Herald SPGU)*, 3, 27–40 (in Russ.)
6. Maslova V. A. (2004) Personality in culture. *Vitebsk: Vitebsk Masherov State University* (in Russ.)
7. Kornovenko L. V. The images of power, elections, voter awareness in language of Cherkasy natives (results of assisiatave experiment 2013–2014). Cherkasy University Herald (Visnyk Cherkaskogo universytetu). Series Philology. (in Ukr.)
8. Selivanova O. O. (2012) World consciousness in the language: *monography*. – Cherkassy: Y. Chabanenko (in Ukr.)
9. Language consciousness of voronezh residents. In I. A. Sternin (Ed.). (2010) – Voronezh: Istoki (Origins). Retrieved from sterninia.ru/files/.../Jazykovoe_soznanie_voronezhcev_2010.pdf (in Russ.)
10. Karasik V. I. (2002) Cultural dominant language. *Linguistic Circle: Personality, Concepts, Discourse*. – Volgograd: Peremena (Change), 166–205 (in Russ.)
11. Goroshko E. I. (2001) Integrative model of free association experiment: *monography*. – Moscow – Kharkiv (in Russ.)
12. Dridze T. M. (1971) Association experiment in a concrete case study. *The semantic structure of the word*. – Moscow: *Nauka (Science)*, 169–178. Retrieved from www.unlv.edu/centers/cdclv/archives/pub/dridze.html (in Russ.)
13. Shmelev A. G. (1983) Introduction to experimental psychosemantics: theoretical and methodological foundations and diagnostic capabilities. – Moscow: *MGU* (in Russ.)
14. Ustyantseva E. V. (2015) Lexicography and psycholinguistic meaning of the word “bread”. Questions of psycholinguistics. Institute of Linguistics, Russian Academy of Sciences, 240–246. Retrieved from http://iling-ran.ru/main/news/160120_vpl?utm_source=Facebook&utm_medium=Social&utm_content=vpl&utm_campaign=publications (in Russ.)
15. Terekhova D. I. (2000) Typology of verbal associations in the free associative experiment. *Naukovi zapysky. Philologichni nauky. (Scientific notes. Philology)*. – Kirovograd: *REC KDPU IM. V. Vinnichenko*, 230–240 (in Ukr.)
16. Surmach O. J. (2012) Associative experiment and verbal associations in psycholinguistic research. *Scientific notes Nat. Univ «Ostroh Academy»*, 29, 22–Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2012_29_10 (in Ukr.)
17. Ukrainian language dictionary (1970–1980). Kyiv: *Naukova dumka (Scientific thoughts)*, 1–11 (in Ukr.)
18. Encyclopedic Dictionary of Philosophy of NASU. Philosophy institute of Skovoroda G. S. Red. Shynkaruk V. I., Bystrytskyi Ye. K., Bulatov M. O. – Kyiv – Abris – 2002 – 742 p. (in Ukr.)
19. Bakalchuk. V. O. Ethnocultural toleration tendency in Ukrainian society. Strategic priorities – 2007 – № 4(5) – 69–75 (in Ukr.)

KORNOVENKO Larysa Vitaliyivna,

Candidate of Philological Sciences, docent of the Department of Russian language, foreign literature and teaching technique of Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University
e-mail: l-kornovenko@rambler.ru

TOLERANCE / INTOLERANCE IN THE SOCIAL CONSCIOUSNESS OF CHERKASY INHABITANTS (according to the associative experiment of 2013-2014)

Introduction. *The article represents the research of language personality in terms of his associations considering functional-semantic, social and ethnic-culturological sides. The impact of social and political changes and living conditions on language consciousness, outlook and worldview by means of association verbalization of recipients' consciousness is analyzed. It has been found that the issues of describing association mechanisms attract linguists, however, they have not been developed in details and generalized yet. The views on history and current situation of the studied problem in the Russian and Ukrainian study have been generalized.*

The purpose of the research is to find with what language (linguistic markers) the inhabitants of Cherkasy mark socially important concepts: government, election, voter, deputy, nation, state, citizen, official, officer, mayor, governor, tolerance, intolerance, etc. To study the social consciousness of Cherkasy inhabitants the list of words-stimuli has been developed; it includes both concrete notions and abstract ones: government, election, voter, deputy, nation, state, citizen, official, officer, mayor, governor, tolerance, intolerance, etc. The previous study found what language means are used by Cherkasy inhabitants to denote the concepts of government, election, voter [7]. This study represents the results of the experiment with the words-stimuli that have received the lowest indicator of reactions: tolerance / intolerance.

Results. *The results of associative experiment are considered in the article; key notions, procedure and research stages are described. The data of associative experiment (2013-2014) serve as materials of research; they help to understand the real psychological perception of the investigated notions by the carriers of certain culture.*

Originality. *Assumptions, procedures and stages of research are presented in the article; the results of the associative experiment (2013-2014) representing the psychological perception of the conceptual domain TOLERANCE by the native speakers are analyzed. The associative fields of the words-stimuli having received the lowest indicator of reactions **tolerance, intolerance** are represented in the article for the first time. The dictionary interpretation of the words **tolerance, intolerance** and the structure of associative field have been compared.*

Topicality of Research. *The study of the things personifying nominations for the denotation of significant social concepts for ordinary speakers is especially important during the social and political upheavals, the reformation of modern Ukrainian society, the evolution success of which is stipulated by the human factor.*

The issues of describing association mechanisms attract linguists due to the both new object of the research and theoretical understanding of semantic organization of the language word, however, they have not been developed in details and generalized yet especially considering the material. Therefore, the study of linguistic identity through the prism of its associations taking into account functional, semantic, social and ethnocultural sides is rather urgent. The reflection of tolerance, intolerance in the linguistic consciousness by the verbalization of recipients' associations are shown in the article

Conclusions. *Not all the interpretations of tolerance / intolerance concepts recorded in modern dictionaries and special scientific literature are reflected in recipients' language consciousness. Rare associations with high degree of emotional and evaluable nature are not subjected to unambiguous interpretation. The author plans to attract experimental computer methods for further study of associative mechanisms. Reactions-associations of nuclear area showed insufficient knowledge of abstract vocabulary by the students. Probably, it can be explained by the low demand of this vocabulary. We suggest that these concepts (tolerance-intolerance) are not in active use of the investigated speakers.*

It was proved that tolerance is associated mostly with positive emotions in the linguistic consciousness of the Ukrainians. The stereotyped image of intolerance is characterized by coordinated and single associations with the high level of negative emotions and assessment.

Key words: *psycholinguistics, psycholinguistic analysis, linguistic identity, linguistic consciousness, associative experiment, word-stimulus, word-response, associates, associative field, tolerance, intolerance.*

Надійшла до редакції 29.01.2016

Прийнято до друку 14.03.2016